

VITÁNYI BORBÁLA

Budapesti Vendéglátóipari és Humán Szakképzési Centrum
francophone@t-online.hu

JÁTÉKOSSÁGGAL A Z GENERÁCIÓ ANYANYELVI MŰVELTSÉGÉÉRT

1. Bevezetés: a játékoság célja a szakiskolai magyartanításban

Ki ne örülne, ha a tanítási nap közepén egy-egy óra elmarad, és a szakszerű helyettesítés nem megoldható? Ilyen helyzetekre dolgoztam ki a *Nyelvünk játéka*i című feladatsort meg-megújuló fejezetekkel. Diákjaim lelkesedését tapasztalva, e szellemi tornát később részben beépítettem a kommunikáció – magyar nyelv és irodalom órák megszokott, állandó menetébe is.

Elfogadom és lényeges megállapításnak tartom a következőket: „Arról természetesen nincs szó, hogy tanulást mindenáron játékosá kell tennünk. Az oktatás valamennyi mozzanatát szórakoztatóvá tenni nem lehet, de nem is szabad. A tanulás [...] a munkára készít elő”(Szabó 1975).

Reneszánszát éli napjaink közoktatásában a játékoság. Noha minden (humán, reál, elméleti és gyakorlati) tantárggyal összefüggésbe hozható, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum katalógusa szerint a publikációk nagy része az anyanyelvre és nyelvoktatásra, a matematika tanítására korlátozódik, valamint általános pedagógiai tárgyú. Dolgozatom a szakiskolai kommunikáció – magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz kapcsolódik. Új megvilágításba helyezi a projektorientált tanulást, tanítást; néhány reflektív tanulástámogató gyakorlat jó tapasztalatait teszi közzé, valamint olyan hagyományos szellemi játékokat is közöl, melyeknek anyanyelvünk hangtana, szókészlete, mondattana az eszköze.

A 2017–18-as tanévben mint szakvizsgázott magyar szakos középiskolai tanár, Csepelen a Budapesti Vendéglátóipari és Humán Szakképzési Centrum Szamos Mátyás Szakgimnáziumának és Szakközépiskolájának különböző évfolyamos osztályaiban egy tanévet taníthattam végig. A gyakorlatban is szembesültem azzal, hogy a szakközépiskolás, vagy korábbi elnevezéssel szakiskolás diákok erősen hiányos anyanyelvi műveltséggel kezdik középiskolai tanulmányaikat a 9. osztályban, és ugyanilyen felületes a tudásuk a 11. osztály befejezésekor. Nincs súlya és látszatja a magyartanár munkájának. Ez tartahatatlan. Minden igényes tanár célja, hogy tanítványai tudása és műveltsége évről évre emelkedjen, és szakmunkás-bizonyítvánnyal mind nagyobb számban legyenek képesek arra, hogy további kétévi eredményes tanulással letehessék az érettségi vizsgát.

Az anyanyelvvél való nyelvi játékoság pedagógiai célja a szakiskolákban: megmutatni a már sok kudarcot tapasztalt diákoknak, hogy az óra pozitív élményeket is adhat.

Segítségével remélhetően kiegészíthetjük és gyarapíthatjuk a diákok általános iskolából hozott tudását. Közismert tény, hogy a nyelvi játékok és didaktikai játékok mint intellektuális játékok, a gondolkodás, a megfigyelőkészség fejlesztésén túl a szókinccs gyarapítás, a frazeológiai tudás eszközei. A nyelvi játék és játékoság olyan lehetőségeket ad a pedagógus kezébe, amivel az anyanyelv mint tantárgy népszerűségét fokozhatja, és a tanulási kedvet növelheti. A példatárak és szakkönyvek az oktatás sikerességének egyik nagy lehetőségét látják benne az alapozó iskolai képzéstől az érettségig.

2. Nyelvi játék és játékoság fogalma, szerepe az anyanyelvi nevelésben a szakirodalom szerint

A játékoság és a nyelvi játék pedagógiai összefüggéseinek áttekintését a nagyszámú szakirodalom nehezíti, de segíti is. Valószínűleg sokkal régebben rendelkezünk gyakorlati, tanítási tapasztalatokkal e témáról, mint elméleti és módszertani leírásokkal.

A *nyelvi játékok* címszó a magyar egynyelvű nagyszótárak közül csak a *Pedagógiai lexikonban* (Báthory–Falus 1997) található meg. A szócikk, a tanóra hatékonyságának munkaformáját a kommunikatív anyanyelv- és idegennyelv-oktatás szempontjából jellemzi. Főbb ismérvei között felsorolja a pontosan meghatározott feladatok végrehajtását, bizonyos játékszabályok betartását és a kötetlenségből adódó élvezetes légkört mint motiváló erőt.

A játékoságnak (Báthory–Falus Iván 1997) mint pedagógiai alapelvnek lényege, témánk szempontjából, a játékos módszerek alkalmazása, amelyekben fellelhetők a játék jellemző jegyei.

A játék és játékoság fogalmának elkülönítését nem minden szerző tartja fontosnak, ahogy ez a következőkben olvasható: „A játék és játékos tevékenység tervezése lehetőséget ad arra, hogy munkánkat ne az alkalmi jelleg, az ötletszerűség, a tervszerűtlenség jellemezze” (Szabó 1975: 9). A tanítási órán alkalmazott játékok egy részét mint a didaktikus játékokat, játékos tevékenységeket, játékhoz hasonló tevékenységeket nehéz elválasztani a tanulástól és a munkától (Fábián 1964).

2.1. A nyelvi játék stilisztikai megközelítése

Amikor stilisztikai megközelítésben tekintünk nyelvi játékokra, akkor látszik igazán elválaszthatatlansága a nyelvtől és a szövegtől (Nagy–Péntek 2000). A nyelv játékos jellege a szövegben jelenik meg, ezért igazi természete is csak a szövegben látható.

A szerzők példákkal is bizonyítják, hogy a nyelv játékosága közlésünk sokféle stilisztikai megformáltságát, változtathatóságát jelenti. „A »nyelv« közléseink nyelvi jelrendszere, ami a hétköznapi nyelvet és az irodalom nyelvét is jelenti. A »szöveg« vonatkozik arra, hogy az órákon minden egyes jelenséget a szövegből veszünk, és oda helyezünk vissza; a »játék« azt a szándékot fejezi ki, hogy az anyanyelvi órákon az egyes nyelvi-nyelvhasználati jelenségek komoly és tréfás, hivatalos és személyes variációit tekintsük át. [...]A »játék« célja

az egész anyag megkedveltetése és a nyelvi fantázia felszabadítása. [...] Nem arról van szó, hogy tanulás helyett »játszadozást« tervezünk az anyanyelvi órán” (i. m. 55).

Mit ért a szerzőpáros az anyanyelvi órákon megvalósítható játékon? Egyrészt a diák képességfejlesztését, ami a nyelvhasználatában mérhető le, másrészt a kreativitását, ami a szóbeli és írásbeli közlések megértésére és létrehozására vonatkozik. A kötet a képességfejlesztés és a kreativitás modern eszközeit is érinti: ti. a számítógépes szövegszerkesztést. Gyakorlati példákkal ez utóbbi lehetőségeit nem igazolják a kötet írói, de könnyű belátnunk, hogy a számítógép kapukat nyit az anyanyelvi nevelésben; a szöveg könnyű módosíthatósága, tárolhatósága, a pontos idézés, a helyesírás nagyvonalú ellenőrzése okán. E könyvben életközeli, tanórákon kipróbált feladatokat olvashatunk a diákok megoldásával. Pl.: „ki vigasztalja meg a kis kört?” Örkény István egypercesére írt tanulói érvelések igazolják, hogy a jól megválasztott feladatok mennyire gondolatébresztők. „A beleélés pedig szinte elfeledteti a diákokkal, hogy nyelvtanórai gyakorlat megoldásáról van szó” (i. m. 59).

2.2. A nyelvi játék mint összetett elméleti jelenség

A nyelvi játékok gondolkodási műveleteket aktivizálnak, építik a nyelvi fantáziát, „elme- és nyelvmozdítók”, ahogy erre Hernádi Sándor (1997: 7) rámutatott. Gondolatmenetéből következik, hogy a nyelvi játékok segítik az iskolai nyelvtan megkedvelését: az anyanyelvi és idegen nyelvi órákon is. Ezt a véleményt osztja Haydée Silva, mexikói szerző francia nyelvű kötete is.

Haydée Silva (2008) az idegennyelv-tanításában alkalmazható nyelvi játékról írt sikerkönyvében. Arról az „összetett jelenségről”, melynek fogalmát nem adja meg, de néhány „metaforikus tartományát” (eszközét, struktúráját, kontextusát, attitűdjét) részletezi. Ezek az anyanyelvi játékokra is vonatkoztathatók. A játék eszközének a funkcióját tartja a legfontosabbnak. A játék szereplőit a szavak, az írott vagy nyomtatott szövegek, a hang és videó dokumentumok, szóképek segítik. A játék kultúráját a szabályok betartásával érhetjük el. Ezek között a nyelv szabályainak megismerését és alkalmazását kell értenünk. Nem véletlen, hogy a kötet szerzője hangsúlyozza a pedagógus irányító, motiváló szerepét. A diákok tudásszintjének különbözőségére leginkább a játék struktúrája, azaz szabályai derítenek fényt. A játék kontextusa a játék lebonyolításának körülményeire világít rá. Megfelelő-e az oktatási légkör, kellően motiváltak-e a tanulók az adottságok, készségek fejlesztésére? Ehhez kapcsolja Silva a játékos attitűdöt. Egyetértünk vele, hogy a tanítványok játékos, pozitív szellemi beállítottsága és ilyen hozzáállása nélkül a játék csak egyszerű gyakorlat. A szerző a játék közreműködőit is bemutatja: az aktívan résztvevő diákokat és a passzívan jelenlevőket (akiket csak megragad a játék, de nem kapcsolódnak be). Velük minden pedagógus találkozik. Megemlíti, hogy a különböző társadalmi háttérű tanulók a játék során nyitottabbá válnak egymás irányába. Részletezi a diákok egymáshoz való viszonyát játék közben. Nem ejt szót viszont a végletekről, például a tehetségesekről és a játékot elutasítókról. Köztudomású, hogy a játék a legalkalmasabb eszköz a gyermek megfigyelésére. A játék alkalmazásának néhány szempontjára

pl.: az osztályközösség személyiség típusaira, erővonalaira már csaknem két évtizeddel a francia szerző előtt is rávilágított Kovács György (Kovács 1990: 265), a játék pedagógiájának magyar kidolgozója. Ő mindenféle játék sikerét az alkotó pedagógus kreativitásától reméli. Fő feladatának azt tartja, hogy kreatív munkával megteremtse a játékos attitűdöt, kidolgozza a játékkal is fejleszhető, tanulást segítő képességeket.

3. A játékos nyelvtanórák szükségességéről

Középiskolai magyartanári gyakorlatomban játékos feladatokkal kívánom gyarapítani, megsokszorozni szakiskolásaim anyanyelvi ismereteit, elérni, hogy tudásuk ne csak egy-egy óra látszateredménye legyen, hanem az anyanyelvi műveltségük élethosszig tartó része is. A tanév első magyaróráján elmagyarázom tanítványaimnak, hogy miért tanítom a kommunikáció – magyar nyelv és irodalmat, és nekik miért kell megtanulni az ott elhangzottakat, leírtakat, bár mindannyian magyarul beszélünk. Erre a bevezetésre azért is szükség van, mert a szakiskolákban megkérdőjelezzük az anyanyelv tanulásának szükségességét, ugyanis, mint mondani szokták, ez nem része a szakmai vizsgának.

3.1. Játékos projektfeladat a szakiskolai magyarórákon

A projektorientált tanulás játékos vonatkozásaira a kilencedik osztály tanév eleji kommunikáció – magyar nyelv és irodalom óráin figyeltem fel. E ritkán alkalmazott tanulási forma (Kugler 2017: 350) előnyei megmutatkoztak: a tanulók képességeinek felméréseiben, személyiségük gyors megismerésében, a tanórai jó hangulatú tanár-diák együttműködés megteremtésében.

Már három hete folyt a tanítás szeptember közepén, mikor elkezdtem a munkámat a 9. osztályban. Legelső óránk anyaga a KOMA-program szerint egy projektfeladat elindítása volt. A részfeladatok túlméretezettsége, a tanárra háruló sok szervező és irányító munka miatt ki is hagyhattam volna, ahogy ezt több kollégám tette. Helyette helyesírási és olvasási felméréssel tölthettem volna ki diákjaimmal való hivatalos találkozásunk legelső negyvenöt percét. Nem így történt. A huszonhárom fős szakács osztálynak mint jó közösségnek híre volt az iskolában, fáradhatatlan osztályfőnökük hétvégeken „csapatépítő” kirándulásokra vitte őket. A legelső órám adott feladatot így fogalmaztam meg: karácsonyi ajándékot kezdünk készíteni az osztályfőnöknek, könyvet írunk közös élményeinkről. Mindannyiuk munkája, írása belekerül, tehát mindenkinek a legjobb teljesítményt kell nyújtania. A téli szünet előtti utolsó napon, ünnepélyes keretek között adjuk át. Tanítványaim négy csoportban kezdtek a munkához. Címjavaslatokat kértem az osztály könyvéhez, majd témákat a fejezetekhez. Tíz perc leteltével bemutatkozott a négy társaság, egy-egy hangadó-juk felolvasta az elképzeléseket. Az „Élménytár” cím mindenkinek tetszett. Az első fejezet írását, a legalább öt soros bemutatkozást, ott az órán kellett megfogalmazniuk. Az „Ilyen vagyok” cédulák a helyesírás felmérésére is szolgáltak. A következő órákon mindig visszaidéztem az „Élménytár” készítésének főbb gondolatait, és a legelső fejezetből felolvastattam

részleteket, pl.: az önjellemzés alapján ki kellett találni az alkotó nevét. Egyúttal megbeszéltük a jellemzés mint írásmű felépítését. Néhány diák a fogalmazása javított változatát is elhozta, mondván, inkább azt tegyük be a karácsonyi változatba. A projektfeladat, mely a tanulók aktivitását fokozza, érdeklődését felkelti, kreativitására épül, az együttes munkával jó szolgálatot tett a tantárgy megkedveltetésében. Az Élménytárba két elbeszélő és egy leíró fogalmazás került, valamint egy szabadon választott vers szövege, melyet verseskötetből vagy az internetről másolhattak le, vigyázva a pontos helyesíráásra. Jó megfigyelő tanítványaim ekkor fedezték föl, hogy a tankönyv végén tizenkilenc oldalas szöveggyűjtemény segítheti munkájukat. Könyvjelzőt is tettek a kiválasztott költeményhez. Néhány sorban választásukat is indokolták. Ötletekben nem volt hiány. A leggyengébb, leglustább szakács-tanuló egy hangulatos rajzzal egészítette ki rövid fogalmazását, elmondta, hogy ő főzni és rajzolni tud, ezért választotta a vizuális kommunikációt. Egy-két talpraesett diák az őszi osztálykirándulás, a bográcsozás kötetlenségét kihasználva a tanár urat kérdezte legkedvesebb verseiről, persze óvatosan, hogy a valódi ok ki ne derüljön. Lassította az „Élménytár” végső kivitelezést a fogalmazások tagolásának elmaradása, a súlyos helyesírási hibák özöne, ami miatt minden munkát legalább kétszer kellett megírni, kijavítás után lemásolni, továbbá a szóismétlések és az írásművek olykor olvashatatlan külalakja. Megállapíthattam, hogy írásbeli kommunikációs lemaradásuk legalább két év a szóbeli megnyilvánulásaik színvonalához képest. Ezt sikerült egy évre lecsökkentenem a tanév végére sok tollbamondással, szorgalmi házi feladatok íratásával és azok igen gyors kijavításával, egyénre szabott helyesírási tudnivalók tudatosításával, gyakoroltatással. Pl.: meglepetéssel hallgatták a *Csepel* tulajdonnév személynévi eredetéről rögtönzött magyarázatomat, és azt, hogy nincs összefüggésben a csepp főnévvel. „Szépen és jól írni magyarul... jellemkérdés”. Illyés Gyula vallomása megérintette azt a diákomat, akinek meg kellett magyaráznom, hogy miért érték a jó helyesírás, ha az emberek a helytelenül leírtakat is megértik. A projektorientált feladatnak köszönhetően az osztály szívesen dolgozott együtt a tankönyv tavaszi projektjén is. Azzal a kéréssel álltak elé, hogy lehessen ez a munka: ti. a „Történet írása” az osztályfőnök pedagógusnap ajándéka. Javasolataikat megbeszéltük, majd megszavaztuk. Gazdag ember-e a szakács? Ez volt a sokszerzős novella munkacíme. Szellemi gyarapodásuk egy (tan)évről mindenkinek volt véleménye. A már jól működő csoportok megegyeztek a téma részleteiben: ki írja meg a mű bevezetését és befejezését, valamint ki foglalja össze egy-egy (gyakorlati) tantárgy bemutatásakor a legfontosabb tudnivalókat is, melyekhez mindenki hozzáfűzhetette saját tudományát. A kijavított írásokat külön lapra másolták, melyeket egymáshoz ragasztottak értelemszerűen. Egyméteres történet lett az eredménye.

3.2. Reflektív tanulási technikák a játékosság szolgálatában

Nem teljes értékű a tanítási óra utolsó öt-hét perce egy szakiskolai osztályban. Vannak diákok, akik a felszerelésüket is elpakolják, és a tízpercre készülnek. Ilyen helyzetben alkalmaztam a „kilépőkártya” reflektív tanulási technikát (Pethőné 2005: 263). A kis cédulákat néhány „gondolatban elkalandozónak” adtam, hozzáfűzve, hogy minden

egy kulcsszó az elhangzott órán tanultakból eggyel jobb osztályzatot jelent, beleértve háttérismereteiket, véleményüket, javaslataikat. A kártyák értékelésére a következő alkalommal az osztály előtt került sor. Meglepetéssel olvastam írásaikat, azaz mennyit tudtak volna hozzátenni a témához az óra ráhangoló vagy jelentésteremtő szakaszában. Nem divat aktívnak lenni, mert kivívják az osztálytársak ellenszenvét. Kilépőkártyáért, amit fegyelmezőeszköznek szántam kezdetben, egyre többen jelentkeztek, ahogy a félév végéhez közeledtünk.

A 9. osztályok egyikében minden kommunikációs óra elején verset mondott egy önként vállalkozó, általában kívülről. Előre beosztottuk, hogy kire mikor kerül a sor. A szakiskolákban nincs önálló irodalomóra, sajnáltam volna, ha általános iskolai irodalomtudásuk elfelejtődik. Szavalóversenyre való felkészítésre ebben az iskolatípusban szinte semmilyen lehetőség nincs. Kiderült, hogy sokan jó versmondók voltak régen. Miért ne kérhetném véleményüket az óra elején elhangzott versről az óra végén, a nyitott mondatok kártyájával (Pethőné 2005: 233)? A feladatok elkészítése időt vett igénybe az órákra való felkészülésen kívül, de visszanyertünk valamit az elveszett irodalomórakból.

A tanítási óra hatékonysága az órarendben elfoglalt helyétől is függ. Egy-egy ötletet alkalmaztam mindig, mikor a hetedik vagy nyolcadik órában kellett tanítanom. A „Történetmesélés hatalma” anyagrészt tárgyalásakor a korábban már jól együtt dolgozó csoportoknak négy-négy fényképet (amit hoztak, vagy tőlem kaptak, vagy a tankönyvből választottak) humoros és mesés elbeszéléssé kellett formálniuk. Két-két csoport azonos képsorozattal dolgozott, de az írásmű hangnemének különböznie kellett. Másik alkalommal fel kellett építeniük egy Örkény-egypercest, melynek szövegét előzőleg tíz részre vágtam, és a papírszeleteket összekevertem.

3.2.1. Miért nem olvasnak valódi irodalmat a szakiskolások?

A könyvismertetés megvalósíthatatlan volt a 9. osztályban, mert az okostelefonok teljes elemzéseket tesznek közzé. Így nehéz lemérni a diákok önálló munkáját. Elgondolkodtató egyik tanítványom kérése a tanév végén, ti. adjam meg a jövő évi kötelező olvasmányok jegyzékét, melyeket csak nyáron van lehetősége elolvasni. A 10. osztályban már külső gyakorlatuk lesz minden második héten, ami várhatóan lefoglalja az idejét, és ereje sem marad. Kommunikáció – magyar nyelv és irodalom tantárgyból nincs kötelező olvasmány. Ezért szorgalomból elolvasható könyveket ajánlottam jó képességű diákjaimnak, azzal a megjegyzéssel, hogy az interneten található elemzéseket nem kérem. „Miért szép?”, „Mit mond a regény a mai fiataloknak?”, „Nem értettem az író gondolatait” címmel készítsenek feljegyzéseket. Lelkiismeretes munkájukat kijavítottam és osztályoztam. Egy, az iskolai könyvtárban tartott órán az említett köteteket kézbe is adhattam. A Gutenberg-galaxis anyagrészt is érintettük ekkor. Valódi témánk kimondatlanul is az olvasás értéke volt, s ezzel egyengethettem tanulmányaik útját remélhetőleg az érettségi előkészítő felé.

4. Nyelvi játékok és játékos nyelvi feladatok egy szakiskolai tankönyvben

A nyelvi játék és játékosság a középiskolai anyanyelvi tantárgypedagógiák szerint többnyire a feladatmegoldáshoz kapcsolódóan jelenik meg az órán, és a tanulók nyelvi fantáziájának, gondolkodásának fejlesztését szolgálja. Az óra mindhárom fő szakaszában alkalmazható, mert tanulásra sarkall, és az anyanyelvi műveltség közvetítője. A szólánc, a palindrom, az anagramma, a táviratjáték, az egyalakú vagy szinonim szavakkal való játék stb. sokszor nehéz, teljesíthetetlen feladatot jelent a szakiskolásoknak. Míg például Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit *Magyar nyelv és kommunikáció 11.* című könyvének van Játéktár című fejezete, amely húsz nyelvi játékot mutat be, addig a Szakiskolai közismereti tankönyv 9. osztálya egy oldalpárt szán a „Nyelv építőkövei – nyelvi játékok” című témára. Közülük a barkochba és a képvers gondolatindító volt tanítványaimnak. Ugyanígy kedvvel írták le rovásírással a nevüket és vele egy titkos üzenetet, minthogy a jelrendszert a tankönyv tartalmazza. A nyelvtani fogalmak meghatározása, melyek szófelhőbe rendezve voltak olvashatók a tankönyvben, kifogott rajtuk.

Köztudomású, hogy anyanyelvünk közmondásainak, szólásainak tematikus gyűjtése, kiegészítése, értelmezése, a szállóigék idézése a nyelvtanórák örökzöld, közkedvelt segítői (Szabó 1975; Nagy 1994; Grétsy László 2012). Sikertelenül befejezett közmondások és szólások áttekintése után több tanítványom tette fel azt a kérdést, hogy honnan kellene nekik ezt ismerniük. Nem tudták a jelentését a *faképnél hagy, forr az epéje, felöntött a garatra, eltörött a mécses, kereket old, csütörtököt mond* stb. szólásoknak. Szókincsük, anyanyelvi ismereteik hiányai messzire vezetnek. Az okok sokszor túl az iskolán találhatóak. A feladatsorok összeállításában sokféle középiskolai nyelvtani gyakorlókönyvből szemelgethetünk. A felvidéki Pénzes István (2004) kötetének példái sikerélményhez juttatták a szakiskolásokat. Az 1. mellékletben egy feladatlapot teszek közzé, amely ennek felhasználásával készült.

5. Szaknyelvek és nyelvi humor: a szakiskolai anyanyelvi nevelésből hiányzó területek

A végzős szakiskolai osztályokban a (cukrász, szakács) szakma és a szakmai tárgyak iránti fokozott vagy kizárólagos érdeklődéssel szembesülnek a közismereti tárgyak oktatói. A kommunikáció – magyar nyelv és irodalom órák anyagát is a szakma szolgálatába kellett állítanom. Tanítványaim motiválhatóságát csak ezzel tudtam biztosítani. Tapasztaltam, hogy a cukrász és szakács szaknyelvi szókincset szóban helyesen használják diákjaim, mert az elméleti és gyakorlati órákon ezeket elsajátították, de például a normakövető helyesírást nem tartják fontosnak, csak a diktált szakszöveg mind teljesebb lejegyzésére figyelnek az órákon. Ha elméleti szakmai tudásuk, kreativitásuk egy-egy ünnepi menüsor mint feladat összeállításakor fejleszhető, kibontakoztatható, miért ne lenne összekapcsolható ez az egyes ételfélék helyesírásának gyakoroltatásával? A szakoktatók erre úgysem fordítanak figyelmet, tudniillik, joggal gondolják, hogy helyesen írni már korábban megtanultak a szakmunkásjelöltek. Praktikus lehetne egy olyan

szakmai szójegyzék összeállítása a diákok segítségével, mely a leggyakoribb szakszavakat, esetünkben az ételneveket tartalmazza. A hozzájuk fűzhető helyesírási tudnivalók részletezése a kommunikáció-magyar nyelv és irodalom órák feladata lenne. A szaknyelvek ismertetése és helyesírása teljesen hiányzik a kommunikáció – magyar nyelv és irodalom tananyagból, de beilleszthető lehetne a 9. osztályban például a Helyesírási kiskaté című anyagrészbe, a 10. osztályban például a Nyelvek és nyelvtanok című fejezetbe, és gyakorlása, ismétlése a 11. osztályban sem maradhatna el, például a Van-e stílusa egy étlapnak? című témakört megelőzően, vagy azzal párhuzamosan.

5.1. Humoros tananyag, játékos nyelvi rejtvény a szakiskolai magyarórán

Ebben a feladatban napjaink minimálbérből élő, kis igényű emberének ízléséhez kellett igazítani Sanyaró Vendel kishivatalnok tizenkilencedik századi groteszk étlapját, melyet egy 1890-es magyar kalendáriumból, a Hoch naptárból emeltem ki. (A szövegét l. a 2. mellékletben.) A több mint százéves szöveg modernizálása több tanórát vett igénybe. Meg kellett birkóznunk a szöveg és a szólások értelmezésével, az étkezés fogásainak helyesírásával, a korábbi ételkészítési ismeretek felidézésével és helyes adaptálásával. Szükség volt a tájszavak köznyelvivé alakításához tájszótárak használatára, a szójátékok és a homonímia felismeréséhez a magyartanár irányítására stb. „A humoros szövegeknek tehát lehetne helye az anyanyelvi nevelésben, hiszen számtalan készséget, képességet fejleszthetünk az elemzésükkel, és általuk szinte észrevétlenül, játékosan adhatunk át lexikai ismereteket” (Szabó 2010: 216). A humoros szövegek elmélyítik nyelvi kultúránkat (Cormanski–Robert 2002: 5).

Ez az étlap irodalmi alkotás, és egyben gazdag nyelvi rejtvény, játékos, ironikus részletekkel, fantáziadús népi elnevezésekkel és magyarázatot igénylő tulajdonnevekkel. Már egyetlen beszélő név is korjelző benne. A tizenkilencedik századi élclapok közismert figurája: Kotlik Zirzabella neve ezek közé tartozik. Az étlap levesei között tűnik elő a következőképpen: Pl. *Sovány leves à la Kotlik Zirzabella* (Kovalovszky 1934: 38; Slíz 2006: 290). *Hó-golyócskák à la Kugler* 'fagylaltfajta' a névelemmel megtanítható, hogy a családneveknek lehet jelentése, pl.: *Kugler* német családnév, iparos, kézműves mesterségre utal, jelentése 'golyóöntő' (Virág 1986: 151); cukrásztörténeti tanulással is szolgált, ti. az a cukrász, aki a csokoládés golyócskákat, a későbbi Mozart-golyócskákat készítette, a híres magyar cukrásznál, Kugler Henriknél tanult.

A nép és tájnyelvi ételfélék jelentését több esetben az ÚMTsz. és az ÉKsz² segítségével fejtették meg, miközben e szótári köteteket leemelték az iskolai könyvtár polcairól.: *subantott leves* 'rántás helyett forró, paprikás, hagymás zsírral ízesített leves, főként téstaleves', *zsufás leves* 'kisajtolt tök-, kender-, v. napraforgómagból főzött leves' *Kocsonya à la Miskolcz*, valamint az ételneveket tartalmazó szólások, közmondások gasztrotörténeti hátterükkel kutatásra ösztönözték tanítványaimat. Ennek köszönhetően egy-egy néphagyomány megismerése az anyanyelvi műveltségük része lett.

Az étlap modernizálásával a nélkülöző, keserves életű kishivatalnok, Sanyaró Vendel karakterét is megrajzolták tanítványaim. Sanyaró Vendelnek gyenge, rossz minőségű

ételekkel kellett beérnie, mert a jót ritkán tudta megfizetni. Erre utalnak a *haskotyogtató leves à la Istvántér, zsiradékmentes egészségi leves, lencse à la Zsizsik, sült tök à la Sári néni, Tiszta leves minden nélkül* adatok. A kisember szokásait és hivatali munkájának karikatúráját is megtalálták a fogások között, *Csemege: körömrágás à la Sanyaró, Közbenső fogás: Fogvájó csak egyszer használt gyufából, Nyalánkság: Levélboríték, bélyeg, Tészták: Ostya à la Levélragacs, Mellékétel: Virginia maradék.* Az itallapon többnyire víz szerepel: *fővárosi víz à la vízvezeték, a borok felsorolásában keserűvizek neve olvasható: Budai, Rákóczy, Hunyadi, liqueur à la Bunda,* ’rossz minőségű, erős pálinka’.

Mi Sanyaró Vendel kedvenc étele? Valószínűleg a krumpli, mert ez gyakran előfordul a levesek, előételek, főételek és sülték között is. A szó nyelvjárási alakjai Sanyaró Vendel szókincsének népies jellegére utalhatnak: *burgonya hajában, párolt burgonya, héjával körítve, krumplileves valódi krumplival, kolompér egészben, pityóka héjával, parázson sült burgonya, sóval.* Az írásmű további részletezése önálló cikk témája lehetne.

Az anyanyelv humorának felfogásához és megfejtéséhez kulturális háttérismereetre van szükség (Gedeon 2009: 5). Ez szorosan összefügg a tananyag megértésének és felidézhetőségének segítségével, melyet Györffy Alexandra is hangsúlyoz a humor magyarórán való alkalmazásának lehetőségei között (Györffy 2018: 168). A szakiskolai oktatásban azért is lényeges a korábbi tudás felelevenítése, mert a diákok nagyon különböző tudásszinttel rendelkeznek, és ismereteik a szólások, szóláshasonlatok, közmondások vonatkozásában még ennél is bizonytalanabbak. Számukra gasztrotörténeti újdonság a közismert anekdota, melyre emlékeztet az idézett étlap.: *kocsonya à la Miskolcz* adata.

A humor forrása maga a tananyag, mint esetünkben is. Ritkán adódik ez végzős osztályokban, ahol többnyire a tanév végi komoly szakmunkás vizsgára összpontosítanak. Az étlapelemzés szokatlansága lekötötte tanítványaim figyelmét.

Komoly lépés ez a kommunikáció – magyar nyelv és irodalom tantárgy pozitív megítélésének formálásában. A szakiskolák végzős osztályaiban, mint jelen esetben is, különösen érdemes kiaknázni az iskolai tananyag és a tanítványok választott szakmája kapcsolódási pontjait. Tanórai aktív közreműködésükre is nagyobb eséllyel számíthat a pedagógus, mint a vers-, vagy regényelemzések alkalmain. Meginog ilyenkor „az iskolában tanultak távol vannak a gyakorlattól” felfogás. A diákok kérdései, véleményük is gyakorlati megközelítésűek. Tanítványaim elmondása szerint nehezítette a munkájukat, hogy a mai éttermi kínálat és megfizethetősége jó anyagi viszonyokat feltételez. A mai étlapok többnyire ételkülönlegességeket vonultatnak fel, de ugyanúgy részletezőek, mint Sanyaró Vendelé. Például: *párolt burgonya, héjával körítve, sárgarépa natúr szeletekben, hering ecettel, hagymával* stb. Sanyaró Vendelnek többek az iskolai menzát javasolták.

Ha cukrász és pincér osztályaim is megkapták volna ezt a feladatot, árnyaltabb kép rajzolódott volna ki a humor osztálytermi szerepéről (Séra 2008; Györffy 2018). A fentiek is bizonyítják, hogy a nyelvi humor mint tananyag megértése didaktikai lépésekre épülő, gondolkodási folyamat eredménye, melynek végén diákjaink még nevezhetnek is.

6. Összefoglalás

A játékoság, mely kreativitást feltételez, pedagógiai módszer. Az anyanyelvi műveltséghez vezető úton motiválással segíti a nyelvről való gondolkodás képességét. A tanóra minden szakaszában lehet hatásos, de eredménye csak akkor látható és mérhető, ha kellően előkészített, rendszeresen alkalmazott és ötletességével munkáltatja a tanítványokat, például a reflektív tanítási technikák alkalmazásakor. A játékoság kapcsolódhat a tankönyvi feladatokhoz, de azoktól független is lehet. Anyanyelvi háttértudást igényel, és ezt feltételezi a diákoktól, például a nyelvi humor megértésekor. Dolgozatom a szakiskolai kommunikáció – magyar nyelv és irodalom, KOMA tantárgy tanításakor, a szakma tanulását kezdő és a végzős diákok körében a közelmúltban szerzett tapasztalataimat, javaslataimat teszi közzé feladatsorokkal bővítve.

A magyar szakképzés ismét átalakulóban van, s ilyenkor nem árt felhívni a figyelmet, hogy a megalkotandó 21. századi tantervekben a szakács-, cukrász-, pincértanulók anyanyelvi kulturáltsága végre ne maradjon el a szakmai tudásuk mögött.

Források

«Hoch!» Hexti nabdár. 1890-re

Pénzes István 2004. *Anyanyelvi kavalkád*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum.

Irodalom

Báthory Zoltán – Falus Iván (főszerk.) 1997. *Pedagógiai lexikon I–III*. Budapest: Keraban.

Cormanski, Alex – Robert, Jean-Michel 2002. Humour et enseignement des langues.

Introduction. *Le français dans le monde*. Juillet 2002 Numéro spécial: 4–6.

Fábián Zoltán 1964. Játékoság a tanulás szolgálatában. *A Tanító Munkája* 11: 10–12.

Gedeon Márta 2009. Gondolatok a humor szerepéről a nyelvtanításban.

<http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/GedeonMarta.pdf> (2019. 04. 15.)

Grétsy László 2012. *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Győrffy Alexandra 2018. A humor motiváló szerepe az oktatásban. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica* XLIV: 181–192.

Hernádi Sándor 1997. *Játsszunk nyelvtant!* Budapest: Ciceró.

Kovács György 1990. *A játék elmélete és pedagógiája*. Egységes jegyzet. Budapest: Tankönyvkiadó.

Kovalovszky Miklós 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest: MNYTK 34.

Kugler Nóra 2017. A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelvpedagógia helyzete a közoktatásban. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 336–356.

Nagy L. János 1994. *Nyelv – szöveg – játék tizenhárom éveseknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Nagy L. János – Péntek János 2000. *A kreatív nyelvhasználat és az iskola*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pethőné Nagy Csilla 2005. *Módszertani kézikönyv*. Budapest: Korona Kiadó.
- Séra László 2008. Humor a tanításban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 264–272.
- Silva, Haydée 2008. *Le jeu en classe de langue*. Paris: CLE International.
- Slíz Mariann 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130/3: 290–301.
- Szabó Kálmán 1975. *Játékos nyelvtan játékos helyesírás*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó Veronika 2010. A humor szerepe az anyanyelvi nevelésben. In: T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit (szerk.): *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–218.
- Virág Gábor 1986. A kishegyesi családnevek jelentéstani rendszere. *Hungarológiai Közlemények* 18/1–2: 145–159.

1. Melléklet

Játékos nyelvi feladatsor Pénzes István Anyanyelvi kavalkád című kötete nyomán

Hogyan mondjuk helyesen?

1. Egy szőnyegen árulnak.
2. Nem fűlik hozzá a szeme.
3. Száz mondatnak is egy a vége.
4. Zöld gallyra vergődik.
5. Régóta a gyomrában van.
6. Keserű, mint az ecet.
7. Éhes disznó tökkel álmodik.
8. Állához veri a garast.
9. Rossz szenet tett a tűzre.
10. Nem enged a huszonegyből.
11. Se feje, se farka.
12. Az egekig szid valakit.
13. Két darálóban őrölnek.
14. Köti az ebet az oszlophoz.
15. Megette a tésztája javát.

Mi a hiányzó előtag a sor valamennyi szavában?

...bagoly, ...cápa, ...gyökér, ...nadrág, ...jaj, ...nyelv
 ...tej, ...hűség, ...komédia, ...vásár, ...úszás, ...ház

...húr, ...szem, ...per, ...ketrec, ...anyó, ...eszű
 ...szem, ...hegység, ...reakció, ...fűrész, ...dohányos, ...talp
 ...jegyzet, ...ikra, ...boltozat, ...törlő, ...nyom, ...szár, ...ujj
 ...lépcső, ...fűrő, ...tészta, ...sor, ...vér, ...kerék, ...lassúság

Mi a hiányzó utótag a sor valamennyi szavában?

kamat..., vers..., szarka..., harang..., kacsa..., zongora...
 pecsét..., dugattyú..., kör..., benzol..., kút..., jegy..., karika...

2. Melléklet

Sanyaró Vendel Étekkendője

JANUÁRRA

Leves.	Haskotyogtató leves à la Istvántér.
Közbenső fogás.	Fogvájó, csak egyszer használt gyufából.
Husnemü.	Érett sajt.
Sültek.	Burgonya hajában.
Fagylalt.	Glace à la Jégcsap.

FEBRUÁRRA

Leves.	Szopora leves köménymaggal.
Izelítő.	Páczolt heringfej.
Vastag étel.	Sárgarépa natur szeletekben.
Tészták.	Ostya à la Levélragacs.
Csemege.	Tökmag, finoman pörköelve.

MÁRCZIUSRA

Leves.	Böjti leves à la Koroghi.
Mellékétel.	Virginia maradék.
Halak.	Hering eczettel, hagymával.
Sajtok.	Érett túró à la Brinza.
Sütemény.	Tengeri lepényke (málé).

ÁPRILISRA

Leves.	Suhantott leves házikenyerrel.
Közbenső fogás.	Retek szeletkék.
Főétel.	Párolt burgonya, héjával körítve.
Tésztás.	Tengeri habarcs (puliszka).
Csemege.	Körömrágás à la Sanyaró.

MÁJUSRA

Leves.	Rongyos leves kolbászka nélkül.
Entrée.	Hónapos retek zöldje.
Sültek.	Rostán sült tengeri (pattogatott kukoricza).
Csemege.	Leveles sóska.
Liqueur.	Liqueur à la Bunda.

JUNIUSRA

Leves.	Neneked leves.
Vastag étel.	Fővárosi víz à la Vizvezeték.
Husnemü.	Paczal szárazon à la Borjutér.
Confect.	Hónapos retek podvával.
Borok.	Budai, Rákóczy, Hunyadi stb.

JULIUSRA

Leves.	Zsiradékmentes egészségi leves.
Főzelék.	Karalábé hámozva (nyersen).
Husnemü.	Jól érett cseresnye bennlakókkal.
Tészta.	Apró galacsinta kenyérbélből.
Nyalánkság.	Levélboríték, bélyeg stb.

AUGUSZTUSRA

Leves.	Tiszta leves minden nélkül.
Izelítő.	Zöld paprika.
Vastag étel.	Tengeri zöld (csöves kukoricza főve).
Sültek.	Nyárson sült (kukoricza).
Csemege.	Finom napraforgó magvacskák.

SZEPTEMBERRE

Leves.	Rák leves (t. i. ez is visszafelé szeret mászni).
Hideg étel.	Kocsonya à la Miskolcz.
Husnemü.	Szafaládé bőrrel.
Gyümölcs.	Som. Csipke. Kókény.
Confect.	Káposzta torzsa.

OKTÓBERRE

Leves.	Krumpli leves valódi krumplival.
Bevezető étel.	Kolompér egészben.
Vastag étel.	Pityóka héjával.
Sült.	Parázson sült burgonya, sóval.
Gyümölcs.	Csicsóka.

NOVEMBERRE

Leves.	Sáppadt leves. Zsufás leves.
Közbeeső fogás.	Szelidített vadgesztenye.
Vad.	Vaddisznó (malacz, pocza) papiroson feltálalva.
Sült.	Piritott kenyérszeletek fokhagymával.
Tészták.	Béles (kenyér). Prósza.

DECZEMBERRE

Leves.	Sovány leves à la Kotlik Zirzabella.
Izelítő.	Korpa czibere.
Husnemü.	Lencse à la Zsizsik.
Sültek.	Sült tök à la Sári néni.
Fagylalt.	Hó-golyócskák à la Kugler.